

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: «**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З
РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ**»

Виконала: здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізація 016.01 Логопедія
Світлана ХОЛОДНИЦЬКА

Науковий керівник:
Оксана КОНСТАНТИВ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії і спеціальних
методик

Рецензент:
Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ	7
1.1. Розвиток комунікативної взаємодії	7
1.2. Особливості комунікативного розвитку дітей з розладами аутистичного спектру	14
1.3. Методи формування комунікативної взаємодії у дітей з розладами аутистичного спектру.....	22
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ ...	30
2.1. Методики обстеження комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму	30
2.2. Результати констатувального експерименту.....	44
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ	51
3.1 Методика формування комунікативної взаємодії у дітей з розладами аутистичного спектру.....	51
3.2 Результати формувального експерименту	65
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79

ВСТУП

Основним порушенням при аутизмі є порушення спілкування дитини з навколишнім світом (Н. Базима, Н. Гаврилова, О. Константи́нів, О. Ткач, Т. Скрипник, Д. Шульженко та ін.). Тому формування комунікативних навичок - один з провідних напрямів психолого-педагогічної корекції розладів аутистичного спектра.

Науковці (Н. Базима, Н. Гаврилова, О. Гаврилов, О. Константи́нів, Т. Скрипник, Д. Шульженко та ін.) рекомендують проводити диференційовану роботу з розвитку мовленнєвої комунікації залежно від рівня ефективного розвитку дитини. Даний підхід набув широкого поширення у вітчизняній спеціальній психології та корекційної педагогіці. Поведінковий підхід передбачає формування адаптивних комунікативних патернів у дітей з розладами аутистичного спектру за допомогою створення зовнішніх підтримуючих умов поведінки, через спеціально організоване матеріальне і соціальне оточення (Lovaas; Taylor, McDonough, Carr, Quill, Bracken, Fair). Даний підхід найбільш поширений у зарубіжних країнах і все частіше використовується в роботі вітчизняних фахівців.

У психолінгвістичному підході особливу увагу приділяється формуванню взаємозв'язку між мовленнєвим, когнітивним і соціальним розвитком, формуванню структури мовленнєвого висловлювання, його семантичного значення, а також можливості використовувати комунікативне мовлення в різних соціальних контекстах відповідно до її значенням (Tager-Flusberg, Bettelheim, Ekstein) заперечують необхідність цілеспрямованого навчання дітей з аутизмом комунікативним навичкам. Вони вважають, що мовлення аутичної дитини самостійно стає більш адекватним в міру разрешення внутрішніх психічних конфліктів, пов'язаного її самосвідомістю. Більшістю фахівців психоаналітичний підхід визнається неадекватним і неефективним при корекції комунікативних порушень дітей з аутизмом.

Кожен з описаних підходів має ряд переваг і обмежень. Тому багато сучасних дослідників сходяться на думці, що корекційна допомога і навчання дитини з аутизмом найбільш ефективні за умови комбінування, поєднання

різних підходів. Найчастіше в якості основи корекційної роботи вибирається один з підходів, який доповнюється корекційними, розвиваючими, навчальними методами і прийомами, що номінально відносяться до інших напрямків. Включають описи методів і прийомів суміжних підходів. При цьому розкриваються особливості їх використання в руслі даного теоретичного спрямування.

Досить часто різними авторами використовуються одні й самі методичні прийоми, які є загальноприйнятими. Наприклад, це прийоми спонукання мовлення, в тому числі провокація ехолалій; коментування; підказка; підкріплення тощо. Таким чином, в ході корекції розладів аутистичного спектра здійснюється природна інтеграція підходів, що веде до підвищення результативності корекційної роботи та навчання дітей з аутизмом.

Аналіз сучасної наукових джерел показав, що авторами різних теоретичних напрямів викладено описи конкретних методів комунікативного мовлення у дітей з аутизмом (Н. Базима, М.Шеремет). Розглядаються способи формування окремих груп комунікативних навичок у обмеженої категорії дітей з одним з видів аутистичних розладів (Freeman, Dake). Найчастіше робиться акцент на розвитку мовлення в цілому (Т.Скрипник). В англійській літературі представлені методики формування комунікативних навичок, які складно адаптувати до соціокультурних умов і особливостей української мови (Watson та ін.). Таким чином, у вітчизняній літературі відмічається недолік детально опрацьованої, послідовно корекції, спрямованої на формування навичок мовленнєвої комунікації у дітей з розладами аутистичного спектра. Разом з тим, навчання цих дітей комунікативної взаємодії значною мірою сприяє подоланню їх труднощів у процесі соціалізації. Викладені факти стали причиною обраної теми дослідження «Формування комунікативної навички у дітей з розладами спектру аутизму».

Об'єкт дослідження – логопедична робота з формування комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму.

Предмет дослідження – особливості формування комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, дослідити комунікативні навички у дітей з розладами спектру аутизму та розробити методику з формування комунікативних навичок у дітей даної категорії, а також апробувати її на практиці.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз досліджень дисфонологічних помилок у дітей з формування комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму
2. Проаналізувати методики діагностики та дослідити особливості розвитку комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму.
3. Визначити особливості логопедичної роботи з формування комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму. Експериментально перевірити ефективність розробленої нами методики під час проведення навчально-корекційної роботи.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження з метою з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми, узагальнення та систематизація теоретичних положень;

– *емпіричні*: методи аналізу продуктів діяльності: спостереження, опитування, бесіда, анкетування; методи математичної статистики, узагальнення даних – якісна і кількісна обробка та інтерпретація даних;

– *методи математичної статистики*: кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що систематизовані логопедичні методи та прийоми з формування комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму можуть лягти в основу написання методичних рекомендацій з розвитку мовлення дітей даної категорії.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів роботи була проведена на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Спеціальна і інклюзивна освіта: проблеми та перспективи».

Публікації. Оцінка соціальних та комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. Гаврилова. Вип. 13. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В. 2022. С. 361-366.

Структура дипломної роботи включає вступну частину, три розділи, загальний висновок, список використаних джерел та додатки. Список джерел складається з 77 найменувань. Загальний зміст роботи містить представлений на 85 аркушах. Основний зміст роботи представлений на 78 аркушах.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи проведену роботу, можна зробити такі висновки:

1. Формування комунікативних навичок – одне з найважливіших напрямів корекційної роботи з дітьми, що мають розлади аутистичного спектра. Навчання вмінням висловлювати прохання, коментувати навколишні події, ставити питання з метою отримання інформації, висловлювати емоції і повідомляти про них, а також формування навичок реакції у відповідь, соціальної поведінки і діалогу є необхідною умовою для соціалізації цих дітей. Сформованість комунікативних навичок сприяє розширенню можливостей їх спілкування, соціальної адаптації. В результаті, аутичні діти можуть інтегруватися в різні дошкільні освітні установи і школи, як спеціальні, так і загальноосвітні. взаємодії з соціальним оточенням за умови системного, послідовного навчання. Заняття з формування комунікативних навичок повинні проводитися щодня в різних соціальних ситуаціях з різними людьми. Це дозволить дитині використовувати навички при взаємодії з ширшим соціальним колом.

2. Для визначення рівня розвитку комунікативних навичок у дітей з розладами спектру аутизму використано «Оцінку соціальних та комунікативних навичок у дітей з аутизмом» (Quill, Bracken, Fair, Fiore). Результати обстеження підтвердили і поглибили, що при дитячому аутизмі відзначаються порушення комунікативних навичок, які виявляються у вигляді несформованості базових комунікативних функцій, соціоемоційних і діалогічних навиків. Якісний та кількісний аналіз експериментальних даних став основою для виділення 3-х різнорівневих груп. При формуванні груп як основний критерій виступав рівень сформованості комунікативних навичок. 1 група – низький рівень (48,75%). – діти, які не вміли або не могли привернути увагу інших людей адекватним способом, не були здатні висловлювати прохання/вимоги у загальноприйнятій спосіб, демонстрували несформованість адекватної соціальної реакції. 2 група – середній рівень (42,5%). – діти активно висловлювали прохання; у ряді випадків, демонстрували адекватну реакцію у відповідь на висловлювання та дії інших людей. 3 група – високий рівень (8,75%) діти активно висловлювали різні

прохання; демонстрували адекватну реакцію у відповідь на висловлювання. Основна складність у дітей 3 групи полягала в тому, що вони демонстрували багато комунікативних навичок лише в добре знайомих ситуаціях при взаємодії з обмеженим колом людей. Вони не використовували діалогічне мовлення при взаємодії з іншими дітьми.

3. Розроблена методика формування комунікативної взаємодії заснована на когнітивно-поведінковому підході включає використання біхевіоральних методів і технік: детальну добірку стимульних матеріалів, використання підказок, системи підкріплень/заохочення, закріплення в практичних ситуаціях для генералізації навички та забезпечення її функціональності. Методика, представлена може бути доповнена та поглиблена методологією інших суміжних підходів. Її елементи також можуть використовуватися в корекційній роботі, заснованій на інших теоретичних напрямках, соціальну реакцію у відповідь; умінь називати, коментувати та описувати предмети, людей, дії, події; привертати увагу і ставити питання. Описані методи та прийоми корекційної роботи спрямовані на формування умінь виражати емоції, почуття, повідомляти про них. Завдання, ігрові та навчальні вправи сприяли формуванню соціальної поведінки та навичок діалогічного мовлення.

4. З'ясовано, що порівняльний аналіз матеріалів експериментальної та контрольної груп показав, що дані їх первинного обстеження не мають суттєвих відмінностей. Результати контрольного дослідження дозволяє стверджувати, що у значної кількості контрольної групи до кінця навчання зберігався низький рівень сформованості комунікативних навичок (29%). Залишились виражені труднощі: за необхідності привертати увагу, висловити прохання, чи адекватно прокоментувати дії оточуючих людей, використання вербальних і невербальних засобів комунікації. Значні труднощі спостерігались щодо розвитку навичок коментування, повідомлення та запиту

інформації, соціоемоційних та діалогових навичок. Загалом, діти, які пройшли навчання за запропонованою програмою, продемонстрували результати значно кращі, ніж діти контрольної групи. Загальне зростання показників сформованості комунікативних навичок у дітей контрольної групи склало 20%, у дітей експериментальної групи – 37%. Таким чином, ефективність формування комунікативних навичок в експериментальній групі на 17% вища, ніж у контрольній.

5. Матеріали дослідження, отримані в ході зіставлення даних експериментальної та контрольної груп, дозволили зробити висновок про динаміку розвитку дітей, що беруть участь у навчальному експерименті та результативності запропонованої диференційованої системи педагогічної корекції, спрямованої на розвиток комунікації у дітей з аутистичними розладами.

6. Представлена програма може використовуватися в роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Методика рекомендована для дітей, що знаходяться на початкових етапах розвитку експресивного мовлення, здатних вимовляти окремі прості слова та склади (наприклад, «дай», «ні», «мама» тощо.). Сприятливою умовою для початку занять є наявність у дитини ехोलалічного мовлення та розуміння зображень на картинці. Деякі найбільш складні завдання, представлені в програмі, розраховані для роботи з дітьми, що володіють навчальними навичками: рахунком, читанням. Навчання за описаною методикою може здійснюватися в індивідуальній і підгруповій формі. Рекомендована кількість дітей у підгрупі - двоє / троє. Для досягнення найбільшої ефективності, заняття дитиною за запропонованою програмою необхідно проводити щодня в різних місцях і ситуаціях, за участю різних людей, що оточують дитину. Тривалість курсу занять залежить від їхньої інтенсивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисенко О.І. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку/ О.І. Денисенко. – Черкаси: ЧОПОПП ЧОР, 2012. –32с. 3.
2. Дідковська А. Розвиток комунікативних здібностей дітей дошкільного віку засобами казки/ А. Дідковська. — Вісник Інституту розвитку дитини № 7, 2010 р
3. Логопедія. Підручник/ За ред. М.К. Шеремет. — К. : Видавничий Дім "Слово", 2010. – 376 с.
4. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку / АПН України. Інститут проблем виховання АПН Укр.; Наук. кер. авт. кол. З.П.Плохій. – 2-ге вид., доопр. і доп. — К., 1999. – 286 с.
5. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника/ Т.О.Піроженко.— Тернопіль: Мандрівець, 2010. — 152 с.
6. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: Монографія / Т.В. Скрипник. – К.: Видавництво «Фенікс», 2010. – 320 с.
7. Скрипник Т.В. Програма втручання «Синергія» формування базових передумов навчання і розвитку дітей з розладами аутистичного спектра ТОВ Альянт, Київ. 2020
8. Скрипник Т.В., Сухіна, І. Риндер, І. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом. – Видавничий дім «Букрек». 2017
9. Скрипник Т.В.Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» – Мандрівець, Тернопіль. 2016
10. Тарасун В. В. Аутологія : [монографія] / В. В. Тарасун; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ : Леся, 2014. – 579 с.
11. Гаврилова Н.С., Константинов О.В., Гаврилов О.В. Діагностика рівня розвитку навички спілкування у дітей з розладами спектру аутизму (початковий етап) // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки):

- зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2021. Вип. 17. С. 54-75.
12. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах / За ред. В. Бондаря, В. Засенка, В. Тарасун - том I: Формування передумов навчально-пізнавальної діяльності у дітей з аутизмом. – К., 2006. – 249 с.
13. Ткач О.М. Формування номінативного словника у дітей з розладами спектру аутизму / Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VI Всеукр. заочної наук.-практ. конф. – Суми: Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка, – С. 57–64.
14. Ткач О.М. Формування розуміння категорії предикативності у дітей з розладами спектру аутизму та системними порушеннями мовлення // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал / голов. ред. А.А. Сбруєва. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. – №6 (90). – С. 219-223.
15. Ткач О.М. Аналіз передумов розвитку семантичного компоненту мовлення дітьми раннього немовлячого віку // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 18 за ред. М.К. Шеремет. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 111- 125.
16. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія. / Д.І. Шульженко. – К., 2009. – 385 с. Adams, L. (1998) Oral-Motor and Motor-Speech Characteristics of Children with Autism. Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 13(2), 108–112. Available from: URL' <https://doi.org/10.1177/108835769801300207>
17. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5). 5th ed. (2013) Washington, DC: American Psychiatric Association.
18. Ausderau K, Sideris J, Furlong M, Little LM, Bulluck J, Baranek GT. (2014) National survey of sensory features in children with ASD: factor structure of the sensory experience questionnaire (3.0). J Autism Dev Disord, 44, 915-925.

19. Ausderau K, Sideris J, Furlong M, Little LM, Bulluck J, Baranek GT. (2014) National survey of sensory features in children with ASD: factor structure of the sensory experience questionnaire (3.0). *J Autism Dev Disord*, 44, 915-925.
20. Ausderau K, Sideris J, Furlong M, Little LM, Bulluck J, Baranek GT. (2014) National survey of sensory features in children with ASD: factor structure of the sensory experience questionnaire (3.0). *J Autism Dev Disord*, 44, 915-925.
21. Ayres AJ, Robbins J (2005) *Sensory integration and the child: Understanding hidden sensory challenges*, 211 s.
22. Bandura A. *Principles of behavior modification*. – New York: Holt, Rinehart and Winston. – 1969. 21.
23. Bandura A. *Social-learning theory*. New York: General Learning Press, 1971. – pp. 1 – 46. 22.
24. Baron-Cohen S. (2002) Is Asperger's Syndrome necessarily a viewed as a disability? *Focus Autism. Other Dev Disable*, 17 (3), 91-186.
25. *Behavioral intervention for young children with autism*. Edited by Maurice C. – Austin, TX: PRO-ED, 1996. – p.400..
26. Ben-Sasson A, Hen L, Fluss R, Cermak SA, Engel-Yeger B, Gal E. (2009) A meta-analysis of sensory modulation symptoms in individuals with autism spectrum disorders. *J Autism Dev Disord*, 39, 1-11.
27. Bernshtein N.A. (1990) *Fyzyolohiya dvyzhenyi y aktyvnost*. M.: Nauka, 496 s.
28. Bettelheim B. *The empty fortress: Infantile autism and the birth of the self*. – New York: Free Press. – 1967.
29. Bodo Rosenhahn, Reinhard Klette and Dimitris Metaxas (eds.). (2007) *Human Motion: Understanding, Modelling, Capture, and Animation (Computational Imaging and Vision)*. Springer, 635 s.
30. Borghi, A. M., & Cimatti, F. (2010) Embodied cognition and beyond: Acting and sensing the body. *Neuropsychologia*, 48, 763–773.

31. Boyd BA, Baranek GT, Sideris J, Poe MD, Watson LR, Patten E, et al. (2010) Sensory features and repetitive behaviors in children with autism and developmental delays. *Autism Res*, 3, 78-87.
32. Brown L., Nietupski J., Hamre-Nietupski S. The criterion of ultimate functioning. In M.A. Thomas (Ed.), *Hey don't forget about me* (pp. 2 – 15). – Reston, VA: Council for Exceptional Children. – 1976.
33. Carr E.G. Behavioral approaches to language and communication. In E. Schopler & G.B. Mesibov (Eds.), *Communication problems in autism* (pp. 37 - 57). – New York: Plenum. – 1985.
34. Case-Smith J, Weaver L.L, Fristad M.A. (2015) A systematic review of sensory processing interventions for children with autism spectrum disorders. *Autism*, 19, 133-148.
35. Case-Smith J, Weaver LL, Fristad MA. (2015) A systematic review of sensory processing interventions for children with autism spectrum disorders. *Autism*, 19, 133-148.
36. Chamak B, Bonniau B, Jaunay E, Cohen D. (2008) What can we learn about autism from autistic persons?. *Psychother Psychosom*, 77, 271-279.
37. Conde-Guzón P.A, Conde-Guzón M.J, Bartolomé-Albistegui M.T, Quirós-Expósito P. (2009) Perfiles neuropsicológicos asociados a los problemas del lenguaje oral infantil Neuropsychological profiles associated with the children's oral language disorders. *Rev Neurol*, Jan 1-15; 48(1), 32-8.
38. Dewey, D., Cantell, M., & Crawford, S. G. (2007) Motor and gestural performance in children with autism spectrum disorders, developmental coordination disorder, and/or attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 13, 246–256. Available from: URL' <http://dx.doi.org/10.1017/S1355617707070270> [Article]
39. Dowd, A. M., McGinley, J. L., Taffe, J. R., & Rinehart, N. J. (2012) Do planning and visual integration difficulties underpin motor dysfunction in autism? A kinematic study of young children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 1539–1548. Available from: URL' <http://dx.doi.org/10.1007/s10803-011-1385-8>
40. Dowell, L. R., Mahone, E. M., & Mostofsky, S. H. (2009) Associations of

postural knowledge and basic motor skill with dyspraxia in autism: Implication for abnormalities in distributed connectivity and motor learning. *Neuropsychology*, 2, 563–570.

41. Downey, R., & Rapport, M. J. (2012) Motor activity in children with autism: A review of current literature. *Pediatric Physical Therapy*, 24, 2–20. Available from: URL' <http://dx.doi.org/10.1097/PEP.0b013e31823db95f>

42. Ekstein R. On the acquisition of speech in the autistic child. *Reiss-Davis clinical bulletin*. – 1964. – Vol.2. –pp. 63.

43. Fay W.H., Schuler A.L. *Emerging language in autistic children*. Baltimore: University park press. – 1980.

44. Freeman S., Dake L. *Teach me language. A language manual for children with autism, Asperger's syndrome and related developmental disorders*. – 1997.

45. Gomez-Pinilla, F. (2002) Voluntary Exercise Induces a BDNF-Mediated Mechanism That Promotes Neuroplasticity. *Journal of Neurophysiology*, 88 (5), 2187–2195.

46. Green D, Chandler S, Charman T, Simonoff E, Baird G. (2016) Brief report: DSM-5 sensory behaviours in children with and without an autism spectrum disorder. *J Autism Dev Disord*, 46, 3597-3606.

47. Green D, Chandler S, Charman T, Simonoff E, Baird G. (2016) Brief report: DSM-5 sensory behaviours in children with and without an autism spectrum disorder. *J Autism Dev Disord*, 46, 3597-3606

48. Houwen S, Visser L, van der Putten A, Vlaskamp C. (2016) The interrelationships between motor, cognitive, and language development in children with and without intellectual and developmental disabilities. *Res Dev Disabil*. Jun-Jul (53-54), 19-31. Available from: URL' <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26851384/>.

49. Husserl E. (1991) *Ding und Raum. Vorlesungen 1907*. Text nach *Husserliana*, Band XVI. Felix Meiner Verlag. Hamburg.

50. Jana M. (2010) Iverson Developing language in a developing body: the relationship between motor development and language development. *J Child Lang*, 37(2), 229–261. Available from: URL' <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2833284/>].

51. Kimberly A. Fournier, Chris J. Hass, Sagar K. Naik, Neha Lodha & James H. (2010) Motor Coordination in Autism Spectrum Disorders: A Synthesis and Meta- Analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 40, 1227–1240. Available from: URL' <https://doi.org/10.1007/s10803-010-0981-3>.
52. Koegel L.K., Koegel R.L. Motivating communication in children with autism. In E. Schopler, G.B. Mesibov (Eds.), *Learning and cognition in autism* (pp. 73 – 87). – New York: Plenum press. – 1995.
53. Koegel R.L., O'Dell M.C., Dunlap G. Producing speech use in nonverbal autistic children by reinforcing attempts // *Journal of autism and developmental disorders*. – 1988. – Vol.18. – pp. 525 – 538.
54. Landa, R. (2007) Early communication development and intervention for children with autism. *Ment. Retard. Dev. Disabil*, 13, 16-25. Available from: URL' <https://doi.org/10.1002/mrdd.20134>.
55. Lane AE, Molloy CA, Bishop SL. (2014) Classification of children with autism spectrum disorder by sensory subtype: a case for sensory-based phenotypes. *Autism Res*, 7, 322-333.
56. Lane AE, Molloy CA, Bishop SL. (2014) Classification of children with autism spectrum disorder by sensory subtype: a case for sensory-based phenotypes. *Autism Res*, 7, 322-333
57. Lou H.C, Changeux J.P., Rosenstand A. (2017) Towards a cognitive neuroscience of self-awareness. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 83, 765-773.
58. Lovaas O.I. A program for the establishment of speech in psychotic children. In J.K. Wing (Ed.), *Early childhood autism* (pp. 115 – 144). – Oxford: Pergamon press. – 1966.
59. Lovaas O.I. *Teaching developmentally disabled children: The Me book*. – Austin, Texas: PRO-ED. – 1981. – p. 250.
60. Lovaas O.I., Simmons J.Q., Koegel R.L., Stevens-Long J. Some generalization and follow-up measures on autistic children in behavior therapy // *Journal of applied behavior analysis*. – 1973. – Vol.6. – pp. 131 – 166.
61. Mizhnarodna statystychna klasyfikatsiia khvorob ta sporidnykh problem

okhorony zdorovia Desiatyi perehliad (2017) Avstraliiska modyfikatsiia. Available from: URL'

https://nszu.gov.ua/storage/files/Klasyfikator_xvorob_ta_sporidnenyx_problem_ox_orny_zdorovya_NK_0252019.pdf

62. McLeod S. A. (2018) Jean piaget's theory of cognitive development. Simply Psychology. Available from: URL' <https://www.simplypsychology.org/piaget.html>

63. Olson, D. J., & Offerman, H. M. (2021) Maximizing the effect of visual feedback for pronunciation instruction: A comparative analysis of three approaches. *Journal of Second Language Pronunciation*, 7(1), 89-115.

<https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?Article=1021&context=lcpubs>

64. Posar, Annio, & Visconti, Paola. (2018) Sensory abnormalities in children with autism spectrum disorder. *Jornal de Pediatria*, 94(4), 342-350. Available from: URL' <https://doi.org/10.1016/j.jped.2017.08.008>

65. Posar A, Visconti P. (2018) Sensory abnormalities in children with autism spectrum disorder. *J Pediatr (Rio J)*, 94, 342-50.

66. Przyrowski Z, Grzybowska E: (2012) Neurobiologiczne podstawy integracji sensorycznej. *Polskie Stowarzyszenie Terapeutów Integracji Sensorycznej – SI*, 5–7, 11–17, 25–28.

67. Quill K.A., Bracken K.N., Fair M.E., Fiore J.A. DO-WATCH-LISTEN-SAY. *Social and communication intervention for children with autism*. – Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co. – 2002. – p. 410.

68. Rogers, S.J., Hayden, D., Hepburn, S. et al. (2006) Teaching Young Nonverbal Children with Autism Useful Speech: A Pilot Study of the Denver Model and PROMPT Interventions. *J Autism Dev Disord*, 36, 1007–1024 Available from: URL' <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0142-x>

69. Skrypnyk T.V. (2010) *Fenomenolohiia autyzmu: Monohrafiia*. Kyiv, 320 s.

70. Skrypnyk, T., & Lozova, O. (2020) Formation of Dialogic Interactions in Children with Autism Spectrum Disorders. *PSYCHOLINGUISTICS*, 27(1), 237-261. Available from: URL' <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-27-1-237-261>

71. Sparling J.W. (1991) Brief report: a prospective case report of infantile autism from pregnancy to four years. *Journal of autism and developmental*

disorders, 21, 229 – 236.

72. Stone W. L., Ousley O. Y., Yoder P. J., Hogan K. L., and S. L. Hepburn (1997) Nonverbal communication in two- and three-year-old children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27 (6), 677–696.

73. Tadeusz Paweł Wasilewski (2018) Integracja sensoryczna i jej znaczenie dla funkcjonowania i rozwoju mowy dziecka *Pediatrica i Medycyna Rodzinna*, 14 (1), 20–32. Available from: URL' <http://psjd.icm.edu.pl/psjd/element/bwmeta1.element.psjd-93e01981-765f-412e-8049-af4da2676877>

74. Tager-Flusberg H. On the nature of linguistic functioning in early infantile autism // *Journal of autism and developmental disorders*. – 1981. –Vol.11. – pp. 45 – 56.

75. Tager-Flusberg H. Psycholinguistic approaches to language and communication in autism. In E. Schopler & G. Mesibov (Eds.), *Communication problems in autism* (pp. 69 – 87). – New York: Plenum. – 1985.

76. Taylor B.A., McDonough K.A. Selecting teaching programs. In C. Maurice (Ed.). *Behavioral intervention for young children with autism: a manual for parents and professionals* (p. 63). – Austin, TX: PRO-ED. – 1996.

77. Watson L.R., Lord C., Schaffer B., Schopler E. *Teaching Spontaneous Communication to Autistic and Developmentally Handicapped Children*. – Austin, TX: PRO-ED. – 1989. – 138 p